O‘ZBEKISTON ME’MORIY OBIDALARINI RASSOMLAR IJODI NAMUNALARI ASOSIDA O‘RGANISH

R.Z.Xayrov
Guliston davlat pedagogika instituti,
“San’atshunoslik” kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: maqolada O‘zbekistonning tarixiy-me’moriy merosini o‘rganishda rassomlar ijodiy merosining ilmiy va manbashunoslik ahamiyati yoritilgan. Pavel Benkov ijodi, tarixiy-me’moriy ekspeditsiyalar materiallari hamda o‘zbek rangtasvir san’atiga oid ilmiy tadqiqotlar asosida me’moriy yodgorliklarning badiiy tasvirlarda aks etish xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, rassomlarning rangtasvir asarlari, grafik ishlari va naturadan ishlangan etyudlaridan tarixiy shahar muhitini o‘rganish, me’moriy obyektlarning avvalgi qiyofasini aniqlash hamda ularni zamonaviy fotosuratlar va raqamli modellar bilan qiyoslash imkoniyatlari ochib berilgan. Maqolada tasviriy san’at va muhandislik grafikasi integratsiyasining ta’limiy ahamiyati ham asoslangan.

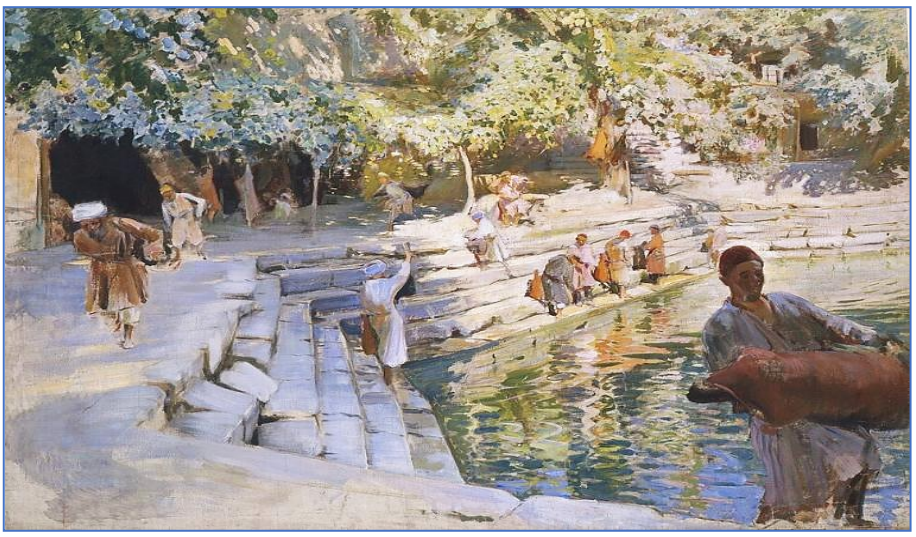
Kalit so‘zlar: me’morchilik, rassom, rangtasvir, grafika, yodgorlik, Samarqand, Buxoro, Xiva, manzara, ta’lim, etyud, naturadan tasvirlash.

O‘zbekistonning tarixiy-me’moriy merosi milliy madaniyatning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ayni paytda fanlararo tadqiqotlarning qimmatli obyekti hisoblanadi. An’anaviy ravishda me’moriy yodgorliklar haqidagi ma’lumotlar arxeologik

materiallar, yozma manbalar, me’moriy o‘lchovlar, fotosuratlar va arxiv hujjatlari orqali olinadi. Biroq rassomlarning materiallari - rangtasvir asarlari, grafik varaqlar, chizgilar va naturadan ishlangan etyudlar alohida o‘rin tutadi. Ular me’moriy obyektni nafaqat konstruksiya sifatida, balki muayyan davr kishisi tomonidan idrok etilgan tarixiy shahar muhitining bir qismi sifatida ham o‘rganish imkonini beradi.

Badiiy tasvir me’morchilikning mexanik nusxasi hisoblanmaydi. Rassom tasvirlash uchun muayyan motivni tanlaydi, nuqtayi nazarni belgilaydi, yorug‘lik, rang, faktura va atrof-muhitni ajratib ko‘rsatadi. Shu sababli san’at asari tanqidiy tahlil qilinishi va boshqa manbalar bilan qiyoslanishi lozim. Shu bilan birga, aynan mana shu subyektiv jihat yodgorlikni jonli shahar muhiti - ko‘chalar, bozorlar, bog‘lar, suv havzalari, insonlar va turmush buyumlari bilan uzviy bog‘liqlikda ko‘rish imkonini beradi. Uning tarixiy manba sifatidagi alohida qimmati ham shunda namoyon bo‘ladi.

Bunga Pavel Petrovich Benkov ijodi yaqqol misol bo‘la oladi. N. R. Ahmedovaning zamonaviy monografiyasida Benkov O‘zbekiston professional rangtasvir san’atining asoschilaridan biri sifatida tavsiflanadi hamda uning badiiy merosi adabiy va arxiv materiallari asosida o‘rganiladi [Ахмедова Н.Р., 61]. O‘rta Osiyoga kelganidan so‘ng rassom Buxoro, Xiva va Samarqand shaharlariga bir necha bor murojaat qilgan. Uning shahar manzaralarida me’moriy shakllar, ko‘chalarning o‘ziga xos xususiyatlari, savdo hududlari, suv havzalari va hovlilar aks ettirilgan. “Buxorodagi yopiq bozor”, “Suv tashuvchilar bilan hovuz”, “Xiva. Minorali ko‘cha”, “Registon. Erta bahordagi akatsiya” kabi asarlarida me’morchilik shahar hayotining yaxlit badiiy kompozitsiyasiga kiritilgan. Zamonaviy muzey materiallarida ham Benkov O‘rta Osiyo me’morchiligi va tabiatining o‘ziga xos xususiyatlarini bevosita plenerda ishlash orqali tasvirlagani qayd etiladi.

1-rasm. P.P.Benkov. «Suv tashuvchilar bilan hovuz». 1929-yil.

Bunday asarlarning ahamiyati ularni me’moriy yodgorliklarning hozirgi holati bilan qiyoslash imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Agar me’moriy obyekt qayta qurilgan, restavratsiya qilingan yoki uning ayrim qismlari yo‘qolgan bo‘lsa, tegishli davrda yaratilgan rangtasvir va grafik asarlar yodgorlikning tarixiy qiyofasini qayta tiklash uchun qo‘shimcha manba bo‘lib xizmat qiladi. Bunda tadqiqotchi asarning yaratilgan sanasi, muallifning badiiy uslubi va tasvirning qay darajada shartli ekanligini hisobga olishi lozim.

Rassomlar va rassom-me’morlar tomonidan ilmiy ekspeditsiyalar davomida yaratilgan grafik materiallar ham muhim manbalar qatlamini tashkil etadi. V. A. Prishchepovaning tadqiqotida illyustrativ to‘plamlarning Markaziy Osiyo tarixini o‘rganishdagi hujjatli material sifatidagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Xususan, Samarqand tarixiy-me’moriy ekspeditsiyasi materiallari tarkibiga Go‘ri Amir, Bibixonim va Shohi Zinda majmualarining rasmlari, chizmalari va fotosuratlari kiritilgan [Прищепова В.А., 99-101]. Bu yerda badiiy rasm nafaqat estetik, balki qayd etish vazifasini ham bajargan, ya’ni yodgorlikning ilmiy hujjatlashtirilishiga xizmat qilgan.

Shunday qilib, “Rassomlar ijodi namunalari” tushunchasini faqat rangtasvir asarlari bilan cheklab bo‘lmaydi. Unga akademik chizgilar, plener etyudlari, me’moriy rasmlar, grafik varaqlar, monumental devoriy bezaklar eskizlari, illyustratsiyalar, mualliflik fotosuratlari hamda badiiy asarlarni yaratishga tayyorgarlik jarayoni bilan bog‘liq materiallar kiradi. Ularning barchasini tarixiy muhitning vizual belgilarini qayd etish xususiyati birlashtiradi. Raqamli texnologiyalar rivojlangan hozirgi davrda bunday materiallarni raqamlashtirish, kataloglashtirish hamda zamonaviy fotosuratlar va uch o‘lchamli modellar bilan qiyoslash mumkin.

Zamonaviy san’atshunoslikda A. A. Hakimovning “O‘zbekiston san’ati tarixi” nomli o‘quv qo‘llanmasi alohida ahamiyatga ega. Unda O‘zbekiston san’atining tarixiy taraqqiyoti, milliy badiiy an’analari va rivojlanish bosqichlari yoritilgan [Hakimov A. A., 14-b.]. Me’moriy meros mavzusi nuqtayi nazaridan rassom yodgorlikni o‘z davrining badiiy tili va estetik qarashlariga muvofiq talqin qilishi muhimdir. Shu sababli ayni bir me’moriy obyekt turli avlod rassomlari tomonidan har xil tasvirlanishi mumkin. Bunday tasvirlarni qiyosiy o‘rganish nafaqat yodgorlikning o‘zida yuz bergan o‘zgarishlarni, balki milliy merosni badiiy idrok etishdagi o‘zgarishlarni ham tadqiq qilish imkonini beradi.

O‘zbekiston tasviriy san’atida tarixiy janr ham katta qiziqish uyg‘otadi. U. Mamatov dastgohli hamda monumental-dekorativ rangtasvirda tarixiy mavzuning rivojlanishiga, jumladan, tarixiy obrazlar va milliy madaniyat bilan bog‘liq asarlarga alohida e’tibor qaratadi [Маматов У., 34-40]. Ushbu kontekstda me’moriy yodgorlik shunchaki fon vazifasini bajarib qolmay, balki kompozitsiyaning mazmuniy tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Uning tasviri zamonaviy tomoshabinni muayyan tarixiy davr, voqealar va badiiy an’analar bilan bog‘laydi.

Pedagogik ta’limda rassomlar asarlaridan foydalanish keng imkoniyatlar yaratadi. “Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” ta’lim yo‘nalishi talabalariga kompleks topshiriq taklif etish mumkin: me’moriy obyekt tasvirlangan rangtasvir asari yoki grafik varaqni tanlash, uning yaratilgan vaqti va joyini aniqlash, me’moriy elementlarni ajratib ko‘rsatish, mustaqil chiziqli rasm bajarish, so‘ngra ortogonal proyeksiyalar va aksonometrik chizma tuzish. Yakuniy bosqichda tarixiy badiiy materialni zamonaviy fotosurat yoki raqamli model bilan taqqoslash mumkin.

Bunday metodika, ayniqsa, Samarqand, Buxoro va Xiva me’moriy merosini o‘rganishda samarali hisoblanadi. Vizual materiallar portallar, gumbazlar va minoralarning nisbatlari, bezaklarning o‘ziga xos xususiyatlari, fasadlar ritmi hamda me’morchilik va atrof-muhit o‘rtasidagi munosabatga e’tibor qaratish imkonini beradi. Bunda muhandislik grafikasi tahliliy aniqlikni ta’minlasa, tasviriy san’at yaxlit badiiy idrokni shakllantiradi. Ushbu ikki yo‘nalishning uyg‘unligi zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashning fanlararo xususiyatiga mos keladi.

O‘zbekiston me’moriy yodgorliklarining badiiy tasvirlaridan iborat raqamli arxivni yaratish ham muhim yo‘nalishlardan biridir. Unga muallif, asar nomi, yaratilgan vaqti, texnikasi, saqlanayotgan joyi, tasvirlangan obyekt hamda asarning yodgorlik tarixiy holatiga muvofiqlik darajasi haqidagi ma’lumotlarni kiritish maqsadga muvofiqdir. Bunday ma’lumotlar bazasi san’atshunoslar, pedagoglar, me’morlar va restavratorlar uchun o‘quv hamda ilmiy resurs vazifasini bajarishi mumkin. Zamonaviy raqamli texnologiyalar bir obyektning turli tasvirlarini o‘zaro taqqoslash va uning vizual qiyofasi vaqt davomida qanday o‘zgarganini kuzatish imkonini beradi.

Demak, rassomlarning asarlari O‘zbekiston me’moriy merosini o‘rganishda mustaqil va muhim vizual manbalar majmuasini tashkil etadi. Ulardan ilmiy foydalanish san’atshunoslik tahlili, manbaning tarixiy-tanqidiy tahlili hamda shaklni muhandislik-grafik jihatdan o‘rganish usullarini uyg‘unlashtirishni talab qiladi. Ushbu yondashuvlarning integratsiyasi tarixiy shahar muhitini yanada chuqurroq qayta tiklash, yo‘qolgan yoki o‘zgargan me’moriy detallarni aniqlash hamda talabalarda

san’at, me’morchilik va madaniy xotira o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik haqida kasbiy tushuncha shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ахмедова Н. Р. Павел Беньков. Художник солнца. - М.: Фонд Марджани, 2021. - 100 с.
2. Абдухаликов Ф. O‘zbekiston obidalaridagi bitiklar: Samarqand. Shohi Zinda - Архитектурная эпиграфика Узбекистана: Самарканд. Шахи-Зинда. - Ташкент: Uzbekistan Today, 2015. - 548 с.
3. Ртвеладзе Э. В., Хакимов А. А. (научные консультанты). Узбекистан: культурное наследие, история, искусство, архитектура. – Ташкент: SMI-ASIA, 2014. - 120 с.
4. Хакимов А. А. История искусств Узбекистана: учебное пособие для вузов. - Ташкент: Info Capital Group, 2018. - 416 с.
5. Маматов У. Произведения исторического жанра изобразительного искусства в культуре Узбекистана. - Ташкент: Mumtoz so‘z, 2018. -242 с.
6. Прищепова В. А. Иллюстративные коллекции по народам Центральной Азии второй половины XIX - начала XX века в собраниях Кунсткамеры. - СПб.: Наука, 2011. - 452 с.
7. Изобразительное и прикладное искусство Самарканда: книга-альбом. - Самарканд, 2022.